

Tazkiralarda zuhd maqomi va zohid soʻfiylar haqida baʼzi mulohazalar

Tursunmurodova Dilobar Rahimjon qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat oʻzbek tili va adabiyoti universiteti
tayanch doktranti,

tursunmurodova.d@inbox.ru

Annotatsiya.

Sharq adabiyotida tazkira yozish arab, fors va turkiy tillarda anʼana darajasiga koʻtarilgan. Tazkiralalar ham mazmun-mohiyatiga qarab turlicha yozilgan. Biz mazkur kichik bir tadqiqotda soʻfiylar hayoti, ularning hikmatlari aks etgan bir necha tazkiralarda tasavvufning zuhd maqomi va zohid soʻfiylar hamda ular bilan bogʻliq hikmatlarni tasavvufona sharhlashga harakat qildik.

Kalit soʻzlar: tasavvuf, zuhd, zohid, tavakkul, nafs, xilvat, qanoat, toat-ibodat.

Аннотация.

В восточной литературе написание тазкира достигло уровня традиции в арабском, персидском и турецком языках. Тазкиры также пишутся по-разному в зависимости от их содержания. В этом небольшом исследовании мы попытались мистически интерпретировать аскетический статус суфизма, аскетических суфиев и связанную с ними мудрость в нескольких тазкирах, отражающих жизнь суфиев и их мудрость

Ключевые слова: суфизм, аскетизм, подвижник, доверие, самость, уединение, довольство, послушание и поклонение.

Annotation.

In Eastern literature, writing tazkira has reached the level of tradition in Arabic, Persian and Turkish languages. Tazkiras are also written differently depending on

their content. In this small study, we have tried to interpret the ascetic status of Sufism and the ascetic Sufis and the wisdom related to them in a mystical way in several tazkiras that reflect the life of Sufis and their wisdom.

Keywords: mysticism, asceticism, ascetic, trust, self, solitude, contentment, obedience and worship.

Butun borlig'i iymon nurlari bilan ziynatlangan so'fiylar haqida tazkiralarda ma'lumot beriladi. Ularda Haq yo'lga hidoyat va rahnamolik qiluvchi valiyilar haqida qisqacha ta'rif berib, barcha valiyilar uchun umumiy bo'lgan ayrim xislat va amallar haqida bayon etadi. Yomon amallar va niyatlardan tavba qilish, tirikchilik uchun biror kasb-hunarga ega bo'lish, shubhali luqmadan parhez qilish, taqvodorlik, shariat ahkomini so'zsiz bajarish, xurofotga qarshi kurashish, odob-axloqda namuna bo'lish, barchani yaxshi so'zlar va go'zal axloq bilan ezgulikka hidoyat qilish, halimlik, sobirlik, qanoat, shukur, sidq, rizo kabi go'zal hislatlarning mazhariga aylanish ma'naviy kamolotga erishishning muhim shartlari sifatida talqin qilingan.

Tasavvuf tarixida eng qadimiy va asl manba Abu Abdurahmon as-Sulamiyning "Taboqat as-so'fiyya" bo'lib, mazkur kitobda Abu Hoshim as-So'fiy haqida shunday deyiladi: "U Ramlaliklardan edi va ulug' zohid va obidlarning biridir. Birinchi bo'lib unga "So'fiy" nomi berilgan. Sufon Savriy aytdi: "Agar Abu Hoshim as- So'fiy bo'lmaganida men riyoning nozik jihatlarini bilmagan bo'lardim." U ko'p zikr qiluvchi qattiq taqvodor, sodiq zot edi." Sulamiy Abu Hoshimni zuhd yo'lidagi zohid ekanligini va toat-ibodat bilan mashg'ul obid sifatida tavsiflaydi. Uning hayot yo'li tasavvufning markaziy tushunchalaridan biri – zuhd bilan bog'liqligini aytadi. Bu yerda zuhd dunyo ne'matlariga beparvolik emas, Allohga ixlosni kuchaytirish hamda qalbni sof, pokiza qilish nazarda tutiladi. Hoshim as-So'fiyga mazkur manbada ilk so'fiy nisbatini beradi.

Bu tasavvuf tarixida zuhd maqomini shaxs nomi bilan bog'lashning dastlabki nuqtasidir. Ya'ni so'fiylikning zohidlikdan ajralib chiqib, mustaqil yo'l bo'lganini ko'rsatadi. Zuhdning asosiy mohiyati insonni riyodan holi bo'lishi. Sufyon Savriy Abu Hoshim sababli riyoning nozikliklarini anglaganligini aytadi. Sulamiy tasavvuf tarixining ildizi zuhd va riyodan saqlanishga borib taqalishini nazarda tutadi. Demak, Sulamiy tasavvuf tarixida Abu Hoshimni ilk zohid timsolida sifatida tilga oladi.

Xoja Abdulloh Ansoriyning "Tabaqot us-so'fiya" fors tilida yozilgan tazkirasida Abduhoshim as-So'fiy rahmatulloh haqida shunday deydi: *"Uningdan avval ham buyuk zotlar o'tgan. Ular zuhd va vara'da, odamlarga go'zal muomalada, tavakkul hamda muhabbat yo'lida yetuk edilar."*¹ Abduhoshim as-so'fiydan oldin ham Allohga yaqin bandalar bo'lgan. Zuhd - dunyo nafs va lazzatlariga berilmaslik, ortiqcha havaslardan voz kechish, vara'-taqvo, ya'ni shubhali narsalardan ham ehtiyot bo'lish, gunohdan uzoq turish. Bu ikki maqom insonni poklaydi. Odamlarga go'zal muomala faqat kundalik muloqot emas, balki insonlar bilan sof qalb, halollik, samimiyat va adolat asosida yashashdir. Solih zotlar nafaqat ibodatda, balki go'zal xulq bilan ham tanilganlar. Tavakkul – sabablarga yopishgan holda natijani Allohga topshirish. Bu - beparvolik emas, chorasini qilib, oxirini Allohning marhamatidan kutishdir. Muhabbat – Allohga bo'lgan cheksiz sevgi, hamda uning bandalariga rahmat va mehr ko'rsatishdir. Avliyolar Alloh muhabbatida eriydi, dunyoviy muhabbatni esa Allohga yetaklovchi vosita sifatida ko'rishadi. Avliyolarning avliyoligi faqat ilmda yoki maqomda emas, zuhd, vara', muomala, tavakkul va muhabbatni birlashtirganlarida edi. Qalban Allohga bog'lanib, insonlar orasida axloqi eng latif inson bo'lish.

¹ Xoja Abdulloh Ansoriy, Tabaqot us-so'fiya, - Xo'jand:"Noshir", 2014, 28-b.

Kalobodiy ham “At-Taa’rruf” ham Abu Hoshimni so‘fiy nomini olgan ilk kishi, zohidlardan ekanligi, kechalari toat-ibodat bilan shug‘ullanib, kunduzlari ro‘zador, taqvodor ekanligini aytadi. Uning tilidan aytilgan zuhdga ta’rif: *“Zuhd – oxiratga foyda bermaydigan narsani tark etish.”*² Mazkur ta’rif orqali ko‘pchilikni o‘ylantirgan savolga javobni topamiz. Ya’ni zuhdga tark tushunchasi mavjud. Dunyo ne’matlaridan tark etmoqlikni zohidlik tushunchasining asosi sifatida talqin etiladi. Insoniyatning asosiy ehtiyojlari ham tark etiladimi degan savol o‘rtaga tashlanganda o‘ylantirib qo‘yadi. Demak, yuqoridagi qarash orqali tark faqatgina oxiratga foyda keltirmaydigan narsalardan voz kechmoqlik lozimligini idrok etamiz. Sulamiy tazkirasida yana bir zohid haqida, Fuzayl ibn Ayyoz to‘g‘risida *“Ahl al-zuhd va vara’ning imomi edi,”*³ - deya tavsiflaydi. Zuhd maqomi haqida: *“Zuhd – odamlarning qo‘lidagi narsalardan umidini uzishdir,”* - deya zuhdning asosiy sifatlaridan biri- ta’madan holi bo‘lmoqlikni e’tirof etadi. Sulamiy mazkur tazkirada Fuzayl ibn Ayyoz tilidan aytilgan hikmatlar orqali uni haqiqiy zohid sifatida tasvirlaydi. *“Vara’ – barcha ishlarda asosdir, zuhd esa uning eng afzalidir.”*⁴ Vara’(taqvo) asos, poydevor sifatida talqin qilinsa, taqvoning eng yuksak cho‘qqisi zuhd ta’riflanadi. Ya’ni inson taqvo qilmasa, zohid bo‘la olmaydi. Zuhd oddiy dunyo ne’matlaridan tark etish emas, taqvodan tug‘ilgan yuksak bir holatdir.

Fuzayl dedi: *“Banda uchun eng go‘zal ziynat bu – dunyoda zuhd bilan bezanmoqdir. Unga eng yaxshi chiroy beradigan narsa esa Allohga bo‘lgan ishonchdir.”*⁵ Bunda zuhd insonning tashqi bezagi emas, ruhan go‘zallik sifatida tasvirlanmoqda. Ayrim toifadagi insonlar boylik, chiroyli liboslarni ziynat deb bilsa, Fuzayl zuhdni haqiqiy insonga zeb beradigan go‘zallik ekanligini nazarda

² Kalobodiy, at-Ta’arruf, Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 1993, 65-b.

³ Sulamiy, Taboqat as-so‘fiya. – Bayrut: “Dar al –Kutub al-Ilmiyya, 1998, 77-b.

⁴ O’sha betda.

⁵ Sulamiy, Taboqat as-so‘fiya. – Bayrut: “Dar al –Kutub al-Ilmiyya, 1998, 79-bet.

tutmoqda. Fuzaylning zuhd maqomi haqidagi eng yuksak aqidasi sifatida zuhd – bu dunyoni tark etish emas, qalbni ta’madan tozalash va Allohga bog‘lanish ekanligini ko‘rsatadi.

Ansoriy Imom Fuzayl ibn Ayozi haqida shunday deydi: *”U din va shariat imomlaridan bo‘lgan Savriy va Molikning safdoshlari, Abdulloh Muborakning ustozlaridan bo‘lgan. Asli Kufalik bo‘lib, Makkada uzoq yillar muhojirlik qilgan hamda buyuk shaxs sifatida tanilgan. Shariatda imom, zuhdga yagonadir. U so‘fiylarning zuhdi va muhabbatida ham alohida o‘rin tutgan.”*⁶ U shariatda bilimli, tasavvufda esa zuhd-u muhabbat ahli edi. Bu ta’riflardan shu narsa ayonki, zuhd so‘fiylikning go‘zal bir maqomi sifatida baholanib, ularning xislati sifatida ulug‘langan.

Shayxulislom, azzamallohu barokatuhu, guft, ki: “Fuzayli pisare bud Aly nom. Az padar meh bud dar zuhdu ibodat va tars. Ro‘ze dar Maschidi Harom omad nazdiki zamzam xonandas barhond. Va yavma -d-kiyomati taro... al oya(dar ro‘zi qiyomat... mebiny) vay oiro bishunid va za‘kas bizad va chon bidod
.⁷“Shayxulislom aytadi: Fuzaylning otasining ismi Ali edi. Fuzayl otasidan zuhdu ibodat va taqvonni meros qilib olgan. Bir kuni Masjidi Haromda Zamzam yaqinida bir qorini “Va yavma al-qiyomati taro... al oya” (Qiyomat kuni ko‘rasan, Zumar surasi 60-oyat) oyatini eshitib, qattiq yig‘ladi va hushidan ketdi va dod-faryod qildi. Bu voqea Fuzayl ibn Ayozi haqidagi qalb nozikligi va Allohdan qo‘rquvini ko‘rsatadi. Qur‘onning qiyomat haqidagi oyatlari unga shu darajada ta‘sir qilganki, u hushini yo‘qotib yuborgan. Bu hol so‘fiylarning qalb sezgirligi va zuhdning belgilari sifatida tilga olinadi. Qalb ila Qur‘onni his qilgan so‘fiylikdan darakdir. Zuhd ahli Qur‘onni qalb bilan tushungan so‘fiylardir.

⁶ Xoja Abdulloh Ansoriy, *Tabaqot us-so‘fiya*, - Xo‘jand:”Noshir”, 2014, 44-b

⁷ Xoja Abdulloh Ansoriy, *Tabaqot us-so‘fiya*, - Xo‘jand:”Noshir”, 2014, 46-b

Kalobodiy esa u haqida Fuzayl ibn Ayoziyning zuhd haqidagi qarashlarini uning tilidan aytilgan quyidagi hikmati orqali tavsiflab beradi: *“Zohid – dunyo unga kelsa quvonmaydi, ketib qolsa g‘am yemaydi.”*⁸

Xulosa qilib aytganda, tazkiralarda zuhd maqomi va zohid soliklarning sifatlari, so‘fiylarning xislatlari va ularning hikmatomuz aytilgan o‘g‘itlari orqali keltirib o‘tilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Sulamiy, Taboqat as-so‘fiya. – Bayrut: “Dar al –Kutub al-Ilmiyya, 1998.
2. Xoja Abdulloh Ansoriy, Tabaqot us-so‘fiya, - Xo‘jand:”Noshir”, 2014.
3. Kalobodiy, at-Ta’arruf, Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 1993.
4. Fariduddin Attor. Taskirat ul-avliyo. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.
5. Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. 4 tomlik. – T., “Fan”, 1984.

⁸ Kalobodiy, at-Ta’arruf, Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 1993, 94-b.